

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.15>

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВО ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕКУ»: ВІТЧИЗНЯНА ТА ЗАРУБІЖНА ДОКТРИНА

Кірієнко Т.П.,

*аспірантка кафедри теорії права, конституційного
та приватного права факультету 1 ІПФПНП
Львівського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0009-0008-5867-2703>*

Кірієнко Т.П. Еволюція підходів до розуміння поняття «право людини на безпеку»: вітчизняна та зарубіжна доктрина.

У статті досліджено поняття «безпека» як міждисциплінарне поняття в понятійно-категоріальному апараті юридичної науки. Визначено підходи до розуміння даної категорії вітчизняними та зарубіжними дослідниками з точки зору, політики, економіки, соціології, права тощо. Наголошено, що активізація наукового інтересу до проблеми безпеки призвела до виокремлення кількох основних напрямів її дослідження, зокрема: теоретико-методологічне осмислення сучасних підстав проблеми безпеки людини, джерел та передумов усіх видів загроз її існуванню, можливих сценаріїв розвитку суспільних процесів тощо; теоретико-прикладні дослідження найважливіших складових частин проблеми безпеки, таких як економічна, політична, військова, техногенна, екологічна, соціальна та інші види безпеки, тобто всього комплексу питань національної безпеки, що визнаються пріоритетними в будь-якому цивілізованому суспільстві, будь-якій сучасній державі; конкретні дослідження стану соціальних об'єктів у предметному полі проблеми безпеки, визначення параметрів стійкості соціальних систем, можливих структурних деформацій на різних соціальних рівнях, соціальної рефлексії індивіда на дію загроз тощо. Дослідження поняття «безпека» розвивається спочатку в рамках теорії міжнародних відносин і ґрунтується на трьох основних підходах, ідеї яких були закладені ще в Новий час: реалістичний підхід, в основі якого лежать політико-філософські концепції Т. Гоббса, Н. Макіавеллі; ідеалістичний підхід, закладений І. Кантом; інституційний підхід, запропонований Г. Гроцієм. Вивчення еволюції підходів до розуміння безпеки показало, що відбувається розширення предметного поля національної безпеки. Наукові підходи до аналізу безпеки в демократичних державах ґрунтуються на вивченні системних елементів безпеки: інтересів, цінностей, загроз, об'єктів, суб'єктів, інструментів та співвідношення їх змісту з демократичними ідеалами. Комплексний системний підхід дозволяє визначити елементи системи забезпечення безпеки та їхні особливості в політичних системах різних типів, знаходити раціональні та ефективні вирішення питань забезпечення безпеки з урахуванням саме інтересів людини, забезпечення її прав і свобод. Однак під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників у різних типах демократичних режимів формуються такі системи національної безпеки та способи забезпечення, які не завжди відповідають ідеальним уявленням про демократію та захист прав людини. Утім, акцентовано, що нові небезпеки і загрози змушують навіть усталені демократичні держави обмежувати свободи, права людини, відходити від демократичних ідеалів. Відступ від демократичних принципів задля забезпечення безпеки, зрештою, саме створює небезпеки та загрози і для людини, і для суспільства та держави. Тому перед сучасними дослідниками безпеки стоїть завдання пошуку балансу між демократією і безпекою, а також виявлення особливостей її систем забезпечення в демократичних державах.

Ключові слова: людина, безпека, права людини, життєдіяльність людини, суспільство, держава, еволюція, дослідники, наукові підходи, наукові дослідження, міждисциплінарний підхід.

Kirienko T. Evolution of approaches to understanding the notion of human right to security: domestic and foreign doctrine.

The article examines the notion of security as an interdisciplinary notion in the conceptual and categorical apparatus of jurisprudence. The article determines the approaches of domestic and foreign researchers

to understanding this category from the point of view of politics, economics, sociology, law, etc. It is emphasized that the intensification of scientific interest to the security issue led to the identification of a few main directions of research on it, in particular: theoretical and methodological comprehension of the modern foundations of the human security issue, of the sources and prerequisites of all kinds of threats to its existence, of the possible scenarios of the development of social processes, etc.; theoretical and applied research on the most important components of the security issue, such as economic, political, military, technogenic, ecological, social and other types of security, that is, the entire complex of national security issues that are recognized as a priority in any civilized society, any modern state; specific research on the state of social objects in the subject field of the security issue, determination of parameters of stability of social systems, of possible structural deformations at various societal levels, of social reflection of an individual on the impact of threats, etc. The research on the notion of security has initially developed within the framework of the theory of international relations and is based on three main approaches, the ideas of which were established as early as the New Age. Scientific approaches to the analysis of security in democratic states are based on the study of systemic elements of security: interests, values, threats, objects, subjects, tools and the correlation of their content with democratic ideals. A comprehensive systemic approach allows determining the elements of the security maintenance system and their features in political systems of various types, finding rational and effective solutions to security maintenance issues, taking into account human interests, ensuring their rights and freedoms. However, under the influence of external and internal factors, in various types of democratic regimes, such systems of national security and methods of its maintenance are formed, which do not always correspond to ideal perceptions of democracy and of protection of human rights. At the same time, it is emphasized that new dangers and threats force even established democratic states to limit freedoms and human rights and to derogate from democratic ideals. Derogation from democratic principles for the sake of security ultimately creates dangers and threats for the individual, society and the state. Therefore, modern security researchers face the task of finding a balance between democracy and security, as well as identifying the features of its maintenance systems in democratic states.

Key words: individual, security, human rights, human life, society, state, evolution, researchers, scientific approaches, scientific research, interdisciplinary approach.

Актуальність теми. Упродовж історії людства цінність безпеки та потреба в ній були і залишаються важливими як для людини, суспільства, держави, так і загалом для цивілізації. Проблеми, пов'язані з безпекою та її забезпеченням, займають дедалі важливіше місце в сучасному суспільно-політичному діалозі більшості країн світу, зокрема й України.

Неабиякий вплив на безпеку мають процеси глобалізації: інформаційно-технологічний прорив, посилена взаємозалежність держав, економічна інтернаціоналізація, розвиток промисловості, науки, медицини тощо [1, с. 18]. Із прискоренням темпів глобалізації щораз помітніше проявляються її негативні наслідки: загострилася енергоекологічна проблема, виникли нові небезпеки, викликані інформатизацією, посилилися міжетнічні, міжконфесійні та інші конфлікти, гостро постає проблема тероризму і війни. Внаслідок цього розширюється простір безпеки: до нього входять не тільки питання, пов'язані з військовою і державною безпекою, але й безпекою практично у всіх галузях життєдіяльності людини.

Відповідно до трансформації відносин між державою, суспільством та громадянином, а також під впливом демократизації категорія «безпека» наповнюється новим змістом, змінюється її парадигма [2, с. 14]. Центральним елементом оновлюваної парадигми стає особистість. У зв'язку із цим виникає потреба переосмислити методологічні та концептуальні засади національної безпеки в сучасних державах.

Забезпечення безпеки, як однієї із центральних функцій держави, обумовлено особливостями політичного режиму, що визначає основні пріоритети безпекової політики. Політичний простір сучасного світу не гомогенний, існування безлічі демократичних та авторитарних практик створює варіативність і в розумінні безпеки, і у формуванні системи її забезпечення. Більшість держав у сучасному світі є повністю або частково демократичними. Це викликано тим, що демократія є ефективним механізмом пошуку та селекції політичних рішень, а також реалізації ініціатив окремих громадян, соціальних груп та громадських об'єднань, зокрема з питань забезпечення безпеки держави, суспільства, людини. Однак під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників у різних типах демократичних режимів формуються такі системи національної безпеки та способи забезпечення, які не завжди відповідають ідеальним уявленням про демократію та захист прав людини.

За даними досліджень, ще з початку 2000-х років у світі позначилася тенденція спаду в розвитку демократії. Нові небезпеки і загрози змушують навіть усталені демократичні держави обмежувати свободи, права людини, відходити від демократичних ідеалів. Парадокс, однак, полягає в тому, що ці ситуативні обмеження стають нормою та екстраполюються на повсякденне життя. Відступ від демократичних принципів задля забезпечення безпеки, зрештою, саме створює небезпеки та загрози і для людини, і для суспільства та держави. Тому перед сучасними дослідниками безпеки стоїть завдання пошуку балансу між демократією і безпекою, а також виявлення особливостей її систем забезпечення в демократичних державах.

Ступінь наукової розробки теми. Усе це визначило активізацію наукового інтересу до проблеми безпеки, у якій варто виокремити кілька основних напрямів дослідження, зокрема:

1) теоретико-методологічне осмислення сучасних підстав проблеми безпеки людини, джерел та передумов усіх видів загроз її існуванню, можливих сценаріїв розвитку суспільних процесів тощо (Г. Джагупов, Ю. Луценко, А. Капуловський, О. Руда, Т. Малюта, О. Нагула, О. Тихонова, Т. Цюман, та ін.);

2) теоретико-прикладні дослідження найважливіших складових частин проблеми безпеки, таких як економічна, політична, військова, техногенна, екологічна, соціальна та інші види безпеки, тобто всього комплексу питань національної безпеки, що визнаються пріоритетними в будь-якому цивілізованому суспільстві, будь-якій сучасній державі. Це наукові доробки таких учених як О. Борисова, М. Бойчук, О. Бондар, В. Васьковська, М. Левицька, В. Тихий, В. Мельник та ін.

3) конкретні дослідження стану соціальних об'єктів у предметному полі проблеми безпеки, визначення параметрів стійкості соціальних систем, можливих структурних деформацій на різних соціетальних рівнях, соціальної рефлексії індивіда на дію загроз тощо (наукові праці М. Воротнюк, Н. Галайко, Н. Кулалаєвої, О. Сушко та ін.).

Утім, наявні дослідження містять значні прогалини та не охоплюють усього спектру правових поглядів на проблему безпеки та її понятійно-категоріальний апарат. Тому **метою статті** є комплексне дослідження наукових доробків учених, їхніх наукових поглядів з проблем забезпечення безпеки людини та держави в цивілізованому світі.

Виклад матеріалу. Наявність стійких філософських і соціологічних традицій дослідження проблем особистості, суспільства, держави та аспектів безпеки їх розвитку відображено у працях Платона, Аристотеля, утопічних теоріях Т. Кампанелли, Т. Мора, Т. Мюнцера, Д. Вінстенлі, Ж. Мельє, Г. Маблі, вчених епохи французького Просвітництва (Ж.-Ж. Руссо, Ф. Вольтер, Ж.-А. Кондорсе, Д. Дідро та ін.).

У період класичного етапу розвитку соціології (XIX – початок XX ст.) концептуалізуються основні типи підходів до дослідження проблем взаємодії суспільства та особистості (О. Конт, А. Сен-Сімон, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер та ін.), формуються нові напрями культурно-антропологічного (Е. Тайлор, Л. Морган, У. Гумбольдт та ін.) і психоаналітичного (З. Фройд, К. Юнг) аналізу соціальних особливостей особистості.

У соціальній філософії та соціології XX століття виділилися дві лінії в інтерпретації місця та ролі особистості в суспільних процесах. Одна з них ґрунтується на домінуванні впливу соціального середовища на розвиток особистості та форми її самопрояву, громадських інститутів, за допомогою норм, правил і традицій, визначальних стереотипи поведінки. Ця позиція розгляду особистості як об'єкта суспільних процесів характерна для представників позитивістської традиції – біхевіоризму Е. Берка, І. Бентама, П. Блау, Т. Блумера; структурного функціоналізму М. Вебера, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, А. Парето, П. Жане; конфліктології Р. Дарендорфа, Л.А. Козера, А. Рапопорта, М. Дейна, С. Шикмана та ін.

Інша когорта вчених тяжіє до суб'єктивістського розуміння природи самопрояву особистості та має теоретичні обґрунтування в неофройдизмі А. Адлера, К. Хорні; символічному інтеракціонізмі Дж. Г. Міда, Ч. Кулі; «гуманістичному психоаналізі» Е. Фромма, неомарксизмі Г. Маркузе і Т. Адорно, а також у роботах Дж. Агассі, Ж. Гранже, К. Поппера, П. Рікєрта, Ю. Габермаса та ін. Починаючи з кінця 1960-х років активний розвиток отримали дослідження проблем людини в умовах прискореного розвитку суспільних процесів постіндустріального та інформаційного суспільства (Д. Белл, Р. Арон, О. Тоффлер, У. Ешбі, Н. Вінер та ін.).

Починаючи з 80-х років XX століття зарубіжні вчені дедалі більше звертаються у своїх дослідженнях саме до проблеми безпеки в її різних гуманітарних аспектах [3].

Утім, термінологічний інструментарій досліджень проблем безпеки складається переважно в середині XX століття. Він розвивається спочатку в рамках теорії міжнародних відносин і ґрунтується на трьох основних підходах, ідеї яких були закладені ще в Новий час:

– реалістичний підхід, в основі якого лежать політико-філософські концепції Т. Гоббса, Н. Макіавеллі [4]. Представники цього підходу (наприклад, К. Волтц, Г. Моргентау [5] та ін.) виводять безпеку з ідеї влади, корисливих інтересів держави та сили;

– ідеалістичний підхід, закладений І. Кантом [6]. У науковій літературі ідеалістичний підхід знаходить свій відбиток у роботі Р. Кларка і Л. Б. Сона – «Досягнення світу через світове право» [7], де досліджуються питання колективної безпеки та роззброєння;

– інституційний підхід, запропонований Г. Гроцієм [8]. Основними його представниками в сучасній літературі є Р. Когейн, Р. Аксельрод, Х. Хартендор [9], які порушують питання про роль інститутів у посиленні прозорості політики держав та важливості політичних інститутів як місця взаємодії представників керівних еліт різних держав, де виникає спільність уявлень про основні проблеми національної безпеки.

З другої половини 1980-х років у політичній науці відбувається зміна вектора дослідження безпеки. Зміцніли позиції тих авторів, які, не обмежуючись військовими аспектами, наполягали на більш широкому тлумаченні самого терміна «безпека». З'являються школи і напрями у вивченні теорії безпеки. Наприклад, Копенгагенська школа сек'юритизації, яка запровадила нове розуміння безпеки у просторі політичної практики, увівши до нього всі сфери людської життєдіяльності. Так, у її рамках дослідник Б. Бюзан [10] розробив новий підхід до забезпечення безпеки, акцентуючи увагу на загрозах, а О. Вевер [11], аналізуючи питання безпеки, розглядав в основі безпеки суспільство. У цьому аспекті наведемо також роботи дослідників, праці яких присвячені загальній теорії безпеки: П. Вільямс, А. Коллінз, С. Клінгебел [12].

З'явилися дослідження ціннісних, соціокультурних та психологічних аспектів національної безпеки, що зумовило виникнення філософії безпеки (О. І. Барановський [13]), соціології безпеки (Р.І. Амірова, Ю.В. Візниця, І.В. Грабовець [14]), культури безпеки (Д. Клуш-Станська, В. Гейсан, В. Мошкін, Л.В. Романів, О.В. Пішак, Р.Р. Бойчук, С.Р. Артем'єв, О.Д. Малько, О.П. Шароватова, О.В. Бригада, Б.М. Цимбал, О.С. Ковальов, О.В. Льїнський [15]), психології безпеки (Т. Цюман, О. Нагула [16]).

Істотне значення для розуміння безпеки в демократичних державах мають дослідження, присвячені вивченню систем та концепцій безпеки в зарубіжних державах (це роботи Р. Зейби, С. Козея, К.Д. Мартінсена, Б.Ф. Мартинова, Х. Хафтендорна, В.Ф. Шлера та ін. [17]).

У дослідженні безпеки в демократичних державах значне місце займає вивчення впливу демократичних процесів на розвиток і трансформацію різних сфер суспільства. У цьому контексті важливі роботи іноземних дослідників І. Бентама [18], Д. Айкенберрі [19], Г. Зінна [20], С. Коена [21], М. Малі [22], Д. Райса [23], Д. Саймса [24], С. Волта [25] та ін. Серед вітчизняних політологів, які проводять дослідження в рамках транзитологічного підходу, варто згадати, зокрема, І. Тодорова, Я. Тимківа [26].

Характеризуючи загальні тренди у розгляді питань, пов'язаних із концептуалізацією безпеки в Україні та зарубіжних державах, зауважимо, що компаративний аналіз проблематики безпеки успішно використовують такі вчені: Г. Алмонд, Дж. Павелл, А. Лейпхарт [27] та ін.

Р. Лукам приділяє увагу у своїх працях питанням співвідношення безпеки та демократії, свободи і безпеки [28]. М. Хаас, Д. Бабст, Б. Рассетт розвивають теорію демократичного світу, в основі якої лежать дослідження воєн у демократичних та недемократичних державах [29].

Переосмислення безпеки та розширення її предметного поля сприяли формуванню і розвитку досліджень за новими напрямками. Сучасні дослідження проблем особистості в мінливій соціальній реальності орієнтовані на вивчення динаміки зміни цінностей, трансформації соціальних структур та її впливу на організацію життєдіяльності особистості, особливостей самовиявлення особистості в різних сферах життєдіяльності тощо. З огляду на це, підвищується науковий інтерес до проблем системного забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави та дослідження нового характеру зовнішніх і внутрішніх загроз безпеці людини, причин їх виникнення, взаємозв'язку проблем безпеки людини та сталого розвитку (В. Васьковська [30]) та ін.

Важливо наголосити, що окремий напрямок теорії безпеки присвячений питанням безпеки людини – «human security». Щороку дедалі більше вітчизняних авторів [31] розробляють та аналізують «human security» й обґрунтовують важливе місце людини в системі забезпечення безпеки. Наукові роботи з цієї проблеми варто розподілити на кілька основних напрямів: загальна теорія human security (Л. Аксворті, Дж. Неф, Е. Ротшильд, Р. Паріс [32] та ін.), дослідження особистісної безпеки в рамках міжнародних відносин (М. Калдор, К. Томас, П. Хоут [33]), міждисциплінарні дослідження в поєднанні з аналізом питань екологічної безпеки (Н. Браун, А. Мак [34]), ядерної безпеки (Ш. Біб, Д. Сан-

нон [35]), соціальної безпеки (О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова [36]), економічної безпеки (Р. Інглхарт, П. Абрамсон, М. Бреннер [37] та ін.), фінансової безпеки (О. Тихонова, Н. Галайко, О. Столяренко [38]), ядерної безпеки (В. Стамат, А. Магда [39] та ін.), політичної безпеки (В. Мельник [40] та ін.), інформаційної безпеки (С. Кавун, Г. Сашук та ін. [41]).

В останні роки проблеми особистості та аспекти її безпеки стали предметом дисертаційних досліджень у галузі теорії безпеки, соціології, економіки, політики, філософії, психології (В. Башук [42], А. Мурашко [43], К. Бондаревська [44], О. Лазорко [45], О. Світлик [46], О. Делінський [47]). Проте слід зазначити, що комплексного теоретичного осмислення процесів, що відбуваються, та інституційних перетворень, всебічного розгляду людини як об'єкта безпеки і суб'єкта права щодо її забезпечення сьогодні явно недостатньо. Так, за період 2000–2022 років серед дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора юридичних наук лише кілька можна зарахувати до досліджень власне проблем безпеки людини, суспільства та держави.

Отже, аналіз досліджень з питань безпеки людини та національної безпеки загалом засвідчує, що сьогодні порівняльний аналіз проблем безпеки розглядають переважно в межах міжнародних відносин та політичних процесів [48]. Глибоких комплексних досліджень, присвячених осмисленню теоретичних основ концепцій забезпечення безпеки людини в умовах демократичного розвитку зарубіжних держав та України, практично немає. Водночас безпека є комплексним поняттям, пов'язаним із такими категоріями, як сила, влада, розподіл ресурсів, виживання, цінності, загрози, інтереси [49]. У сучасних умовах до сфери безпеки входять економічні, соціальні, техногенні, екологічні, демографічні, інформаційні, юридичні та інші аспекти, що зумовлює формування і нових видів національної безпеки, і нових підходів до її забезпечення. Отож безпека має всі ознаки системності: є цілісною, має ієрархічну будову, структурована. Її можна визначити як стійкий стан життєдіяльності держави, соціуму, людини в ньому, а також структур та інститутів, при яких зберігається їх цілісність.

Висновки. В основі системи забезпечення безпеки сучасної держави лежить саме концепція забезпечення безпеки людини, якісне наповнення елементів якої залежить від низки внутрішніх та зовнішніх змінних (війна, тероризм, зміна політичного режиму тощо), що впливають на загальне розуміння безпеки і її забезпечення. Тож формування демократичних практик впливає на становлення нової концепції безпеки, орієнтованої на безпеку людини, подолання гуманітарних та екологічних криз. З огляду на це, демократизація сучасного світу ставить в основу системи забезпечення безпеки особистість та суспільство, визначає державу інструментом захисту їхніх інтересів.

Таким чином, вивчення еволюції підходів до розуміння безпеки показало, що відбувається розширення предметного поля національної безпеки. Наукові підходи до аналізу безпеки в демократичних державах ґрунтуються на вивченні системних елементів безпеки: інтересів, цінностей, загроз, об'єктів, суб'єктів, інструментів та співвідношення їх змісту з демократичними ідеалами. Комплексний системний підхід дозволяє визначити елементи системи забезпечення безпеки та їхні особливості в політичних системах різних типів, знаходити раціональні та ефективні вирішення питань забезпечення безпеки з урахуванням саме інтересів людини, забезпечення її прав і свобод. У цьому процесі саме держава має формувати концепцію забезпечення національної безпеки, змістовне наповнення якого визначається ступенем демократичності політичної системи. І саме тривала демократична традиція в державі сприяє формуванню людиноорієнтованого підходу, за яким концепція забезпечення національної безпеки визначатиме баланс між інтересами людини і держави, що ґрунтуються на демократичній культурі безпеки, обумовленої демократичними цінностями, участю громадянського суспільства як суб'єкта безпеки, наявністю громадського контролю за діяльністю органів влади, дією правових, соціокультурних та інших інструментів. Таке становище безпеки в понятійно-категоріальному апараті юридичної науки зумовлене застосуванням міждисциплінарного підходу та сформованого на його основі самостійного напрямку безпеки, в якому особливе місце має зайняти саме розробка питань безпеки людини.

Список використаних джерел:

1. Потехін О. В., Тодоров І. Глобалізація безпеки: навч. посіб. Донецьк, 2011. 246 с.
2. Бодрук О.С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991–2001 роки: дис. ... д-ра наук: 21.01.01 / Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. Київ, 2003. С. 14.
3. Douglas M., Wildavsky A. Risk and Culture: An Essay on Selection of Technological and Environmental Dangers. Berkley (Cal.), 1982; Luhmann N. Soziologie des Risikos. Berlin; New York, 1991;

- Giddens A. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press, 1991; *The national security of small states, in a changing world* / ed. by Inbar E., Sheffer G. London, 1997; *Complexity, global politics, and national security* / ed. by Alberts D. S., Czervinski Th. J. Washington: National Defense University, 1997; *Gender and social security in Central and Eastern Europe and the countries of the countries of former Soviet Union: A resource guide* / Holztr, Brigitte M.; With contributions by Thanh-dam Truong & A. Krahl; Inst. of social studies & Netherlands development assistance. [The Hague], 1997; Roche S. *Sociologie politique de l'insecurite: Violences urbaines, inegalites et globalisation*. 2eme ed corr. Paris: Presses univ. de France, 1999; Somavia J. *People's security. Globalizing social progress*. 1999.
4. Андрусяк Т.Г. Історія політичних та правових вчень: Навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 220 с.; Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є.В. Зозуля, О.С. Туренко, І.В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
  5. Morgenthau H., Thompson K., Clinton D. *Politics among Nations*. McGraw-Hill Education, 2005. 752 p.; Waltz K. *Theory of International Politics*. Addison-Wesley, 1979. P. 111–114; Waltz K. *The Emerging Structure of International Politics*. *International Security*. 1993. Vol. 18, № 2. P. 44–79.
  6. Андрусяк Т.Г. Історія політичних та правових вчень: Навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 220 с.; Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є.В. Зозуля, О.С. Туренко, І.В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
  7. Clark G., Sohn B. *World Peace Through World Law: Two Alternative Plans*. 3 ed. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1966. 289 p.
  8. Андрусяк Т.Г. Історія політичних та правових вчень: Навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 220 с.; Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є.В. Зозуля, О.С. Туренко, І.В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
  9. Harterndorn H., Keohane R., Wallander C. *Imperfect Unions: Security Institutions over Time and Space*. New York, 1999. P. 9–10; Axelrod R., Keohane R. *Achieving Cooperation under Anarchy: States and Institutions*. *World Politics*. 1985. Vol. 38, № 1. P. 226–254.
  10. Buzan B. Jaap de Wilde. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1998. 239 p.; Buzan B. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheat, 1991. 393 p.
  11. Waever O. *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. London: Pinter Publishers, 1993. 221 p.
  12. Collins A. *Contemporary security studies*. Oxford University Press, 2006. 572 p.; *New interfaces between security and development: changing concepts and approaches* / Stephan Klingebiel (ed.). Bonn: Dt. Inst. für Entwicklungspolitik, 2006; Williams P. D. *Security studies: an introduction*. Routledge, 2012. 656 p.
  13. Барановський О. І. *Філософія безпеки: монографія: у 2 т.* Київ: УБС НБУ, 2014. Т. 2: *Безпека фінансових інститутів*. 716 с.
  14. *Соціологія: навч. посіб.* / Р. І. Амірова та ін. Дніпро: ДДУВС, 2018. 176 с.
  15. Klus-Stanska D., Nowicka M. *Bezpieczenstwo dzieci*. Krakow: Oficyna Wydawnicza Impuls, 1999. 156 s.; Geysen W. J. *The Structure of Safety Science: Definitions, Goals and Instruments*. *Ist World Congress on Safety Science: Living in Safety*. Teil 2. Koln, 1990. P. 36–42; Мошкін В. *Виховання культури особистої безпеки. Основи безпеки життєдіяльності*. 2000. № 8. С. 13–16; Романів Л. В., Пішак О. В., Бойчук Р. Р. *Культура безпеки, як складова базової культури особистості. Молодий вчений*. 2017. № 3.1 (43.1), берез. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/184/61.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.05.2023); *Культура безпеки: навч. посіб.* / С. Р. Артем'єв та ін. Харків: НУЦЗУ, 2020. 172 с.
  16. Цюман Т., Нагула О. *Психологічна формула безпеки як концептуальна основа формування навичок безпечної поведінки особистості. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр.* 2021. № 35 (1). С. 94–100. DOI: 10.28925/2311-2409.2021.3513.
  17. Haftendorn H. *Deutschlands Rückkehr in die Weltpolitik*. URL: http://www.hss.de/uploads/tx_ddceventsbrowser/PolStudien425_02.pdf (viewed on 01.05.2023); Koziej S. *Polityka obronna a bezpieczenstwo Polski w latach 1989–2009: od ubezpieczeniowolnienia do pełnej podmiotowości strategicznej. Quo vadis Polonia? W drodze do demokratycznego państwa prawa*. Polska 1989–2009. Warszawa, 2010. URL: <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Quo%20vadis%20Polonia%20W%20drodze%20do%20demokratycznego%20pa%C5%84stwa%20prawa%20%20Polska%20>

- 1989%202009.pdf (viewed on 01.05.2023); Kozej S. Bezpieczeństwo narodowe priorytetem BBN. *ARMIA*. 2010. Listopad. URL: <http://www.moraczewscy.com.pl/upload/pdf/armia/wywiad%20z%20Ministrem%20Stanis%C5%82awem%20Koziejem.pdf> (viewed on 01.05.2023); Martinsen K. D. National interests in German security white books. *National Identities*. 2010. T. 12, № 2. P. 161–180; Wolfgang F. Schlör. German security policy: Introduction. *The Adelphi Papers*. 1993. Vol. 33, is. 277. P. 3-5; Zięba R. Transformation of Polish Foreign Policy. *The Polish Foreign Affairs Digest*. 2004. № 4; Zięba R. Main Directions of Poland's Foreign Policy after the Cold War. Warsaw, 2010. URL: <http://books.google.ru/books?id=PTFDAQAIAAJ&q=inauthor:%22Ryszard+Zi%C4%99ba%22&dq=inauthor:%22Ryszard+Zi%C4%99ba%22&hl=ru&sa=X&ei=UPPBUZvOM6WL4gTQvIBY&ved=0CDMQ6AEwAQ> (viewed on 01.05.2023).
18. Bentham J. The theory of legislation. Weeks, Jordan & Company, 1840. URL: http://books.google.ru/books?id=Tc0DAAAQAIAAJ&hl=ru&source=gbs_navlinks_s (viewed on 01.05.2023).
  19. Ikenberry G. Liberal Order and Imperial Ambition: Essays on American Power and International Order. Princeton, 2006. P. 94–96.
  20. inn H. The Historic Unfulfilled Promise. City Lights Publishers, 2012. P. 214.
  21. Stephen F. C. War with Russia: From Putin and Ukraine To Trump and Russiagate. Skyhorse Publishing, Inc., 2018. 240 p.
  22. Malia M. History's Locomotives: Revolutions and the Making of the Modern World. London, Yale University Press, 2006. 343 p. URL: https://books.google.ru/books?id=7rDBKN3kvM4C&pg=PA343&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false (viewed on 01.05.2023).
  23. Zelikow P., Rice C. To Build a Better World: Choices To End the Cold War and Create a Global Commonwealth, 2019. P. 528.
  24. Simes D. K. After the collapse Russia seeks its place as a great power. New York: Simon & Schuster, 1999, 272 p.
  25. Walt S. M. Why Arming Kiev Is a Really, Really Bad Idea Washington pundits are jumping on a proposal to send weapons to Ukraine. Here's why they all need to take a deep breath. *Foreign Affairs*. 2015. February 9. URL: <https://foreignpolicy.com/2015/02/09/how-not-to-save-ukraine-arming-kiev-is-a-bad-idea> (viewed on 01.05.2023)
  26. Тодоров І. Європейська безпека: сучасний стан та перспективи для України. *Вісник інформаційного центру НАТО Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. 2009. № 1; Тимків Я. І. Особливості розвитку сучасних загроз європейській безпеці. Політологічні та соціологічні студії: зб. наук. пр. Чернівці: Прут, 2006. Т. IV; Перепелиця Г. Парадигма нової системи європейської безпеки. *International Review*. 2009. № 3 (11), жовт. та ін.
  27. Almond G., Powell B. Comparative Politics. A Developmental Approach. Boston: Little, Brown, 1966. 348 p.; Lijphart A. Comparative Politics and Comparative Method. *The American Political Science Review*. 1971. Vol. 65, No. 3; Estlund D. Democratic Authority: A Philosophical Framework. Princeton: Princeton University Press, 2007. 312 p.; Rorty R. Post-Democracy. *London Review of Books*. 2004. Vol. 26, № 7. URL: <http://www.lrb.co.uk/v26/n07/richard-rorty/post-democracy> (viewed on 01.05.2023).
  28. Luckham R. Democracy and security: A Shotgun marriage? *Global Consortium on Security Transformation Working Paper*. 2009. № 8. С. 1–10.
  29. Haas M. Societal Approaches to the Study of War. *Journal of Peace Research*. 1965. Vol. 2, № 4. P. 307–323; Babst D. Elective Governments – A Force for Peace. *The Wisconsin Sociologist*. 1964. Vol. 3, № 1. P. 9–14; Russett B. Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World. Princeton, 1995. 184 p.
  30. Воротнок М., Сушко О. Людська безпека як імператив сучасності: переніс фокусу з держави на людину / Фонд ім. Фрідріха Еберта: представництво в Україні. Київ, 2010. 18 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07749.pdf> (дата звернення: 01.05.2023); Васьковська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 224 с.
  31. Безпека людини у сучасних умовах: монографія / за заг. ред. проф. В.В. Березуцького. Харків: ФОН Мезіна В.В., 2018. 208 с.; Тихий В.П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 31–46; Бабенко А.М., Борисова О.О., Суханова Д.С., Шаповалова І.О. Юридична безпека

- особи: історія, теорія та законодавство. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. Вип. 3, ч. 2. С. 69–75. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/3/part_2/11.pdf (дата звернення: 01.05.2023); Джагупов Г.В. Питання безпеки особистості під час забезпечення громадської безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право»*. 2015. Вип. 35, ч. II, т. 2. С. 109–112; Безпека людського розвитку в правовій, соціальній державі: монографія / за ред. Л.С. Шевченко. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого», 2013. 850 с.; Дем'яненко А.А. Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку: дис. ... д-ра філософії: 051. Харків, 2020. 360 с.
32. Axworthy L. Human Security: Safety for People in a Changing World. Ottawa, DFAIT, 1999. URL: <http://www.summitamericas.org/Canada/HumanSecurity-english.htm> (viewed on 01.05.2023); Nef J. Human security and mutual vulnerability. 1999. 123 p.; Rothschild E. What is security? *Daedalus*. 1995. Т. 124, № 3. Р. 53–98; Paris R. Human security: paradigm shift or hot air? *International security*. 2001. Т. 26, № 2. Р. 87–102; Борисова О.О. Поняття та моделі безпеки людини в українському та міжнародному юридичному полі: теоретико-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 10–15. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2> (дата звернення: 01.05.2023); Бондар О. Б. Поняття особистої безпеки людини і його структура. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. Вип. 2 (5). С. 148–153.
33. Hough P. Who's Securing Whom? The Need for International Relations to Embrace Human Security. *St Antony's International Review*. 2005. Т. 1, № 2. Р. 72–87; Kaldor M. Human security: reflections on globalization and intervention. Cambridge, 2007; Thomas C. Global governance, development and human security: exploring the links. *Third World Quarterly*. 2001. Т. 22, № 2. Р. 159–175; Луценко Ю.В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного порядку. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 4 (6). С. 31–39.
34. Brown N. Climate, Ecology and International Security. *Survival*. 1989. Vol. 31, No. 6. November/December. Р. 484–499; Mack A. Human Security in the New Millennium. *Work in Progress: A Review of Research of the United Nations University*. 2002. No. 16 (Summer). URL: <http://unu.edu/hq/ginfo/wip/wip16-3-sum2002.pdf> (viewed on 01.05.2023).
35. Shannon D. Beebe, Mary H. Kaldor. The Ultimate Weapon is No Weapon: Human Security and the New Rules of War and Peace. Public Affairs, 2010. URL: http://www.google.ru/books?id=uhcM-DrD7W5kC&dq=Beebe+S.+The+ultimate+weapon+is+no+weapon:+human+security+and+the+new+rules+of+war+and+peace&lr=&hl=ru&source=gbs_navlinks_s (viewed on 01.05.2023).
36. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О. Ф. Новікова та ін.; Львів. регіон. ін-т держ. управл. НАДУ; НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ; Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
37. Brenner M. H. Personal stability and economic security. *Social Policy*. 1977. Т. 8, № 1. С. 2–4; Inglehart R., Abramson P. R. Economic Security and Value Change. *The American Political Science Review*. 1994. Vol. 88, № 2. Jun. Р. 336–354; Чубукова О.Ю., Воронкова Т.Є. Система економічної безпеки (Екосестейт): сутність, структура. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_82 (дата звернення: 01.05.2023); Руда О., Малюта Л. Організація економічної безпеки в контексті активізації розвитку товаровиробництва. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 3 (36). С. 35–42; Утенкова К.О. Економічна безпека як складник національної безпеки України. *Вісник ХНУ ім. В.М. Каразіна. Сер. «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2019. Вип. 9. С. 133–144. DOI: 10.26565/2310-9513-2019-9-17.
38. Тихонова О.О. Методологічні засади визначення поняття «фінансова безпека». *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 139–143; Галайко Н.В., Столяренко О.О. Вплив соціальних та психологічних чинників на фінансову безпеку особи. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2019. Т. 29, № 4. С. 89–92. DOI: <https://doi.org/10.15421/40290419>.
39. Стамат В.М. Ядерна безпека: глобалізаційні аспекти запобігання міжнародним конфліктам. *Інформаційно-психологічна та техногенна безпека: історичні аспекти, особливості захисту суспільства та особистості*: матер. доп. за результ. проведеного «крутлого столу» (Миколаїв, 9 груд. 2021 р.). Миколаїв: МНАУ, 2021. С. 14–17. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10793/1/14-17.pdf> (дата звернення: 01.05.2023); Магда А.В. Міжнародно-правові питання ядерної та радіаційної безпеки під час експлуатації атомних електростанцій. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21845/1/Міжнародно-правові%20питання%20ядерної.pdf> (дата звернення: 01.05.2023).

40. Мельник В.О. Безпека особи як категорія політичної науки та суспільно-політичне явище. *Політична наука в Україні: стан і перспективи*: матер. Всеукр. наук. конф. (Львів, 10–11 трав. 2007 р.) / уклад. М. Поліщук, Л. Скочиляс, Л. Угрин. Львів: ЦПД, 2008. 308 с. URL: http://postua.info/vitali_melnyk.htm (дата звернення: 01.05.2023).
41. Кавун С.В., Носов В.В., Манжай О.В. Інформаційна безпека: навч. посіб. Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. Ч. 2. 196 с.; Панченко О. Інформаційна складова національної безпеки. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 3. URL: <https://www.rdc.org.ua/download/stati/Informational-warehouse.pdf> (дата звернення: 01.05.2023); Сащук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки. *Бизнес и безопасность*. 2014. № 1. С. 46–50.
42. Башук В. В. Національна безпека держави за умов формування громадянського суспільства: філософсько-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2014.
43. Мурашко А.М. Реалізація державної політики у сферах національної безпеки і оборони на регіональному рівні: дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.02 / Нац. ун-т «Чернігів. політехніка». Чернігів, 2021.
44. Бондаревська К.В. Стратегія забезпечення соціальної безпеки на ринку праці України: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07 / Дон. нац. ун-т ім. Василя Стуса. Вінниця, 2021.
45. Лазорко О.В. Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації: дис. ... д-ра психолог. наук (доктора психології): 19.00.01 / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, м. Луцьк, 2017; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2017.
46. Світлик О.М. Роль та місце органів судової влади в механізмі забезпечення конституційної безпеки держави: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2020.
47. Делінський О.А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003.
48. Федорова А.С. Компаративний аналіз дефініції «безпека». *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 11. С. 144–148.
49. Корж І.Ф. Концептуальні засади правової безпеки. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 55–65.